

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πόλεμος και επανάσταση

Οι πόλεμοι και οι επαναστάσεις –σάμπως τα γεγονότα να βιάστηκαν να επιβεβαιώσουν την πρόωμη πρόβλεψη του Λένιν– έχουν έως τώρα καθορίσει τη φυσιογνωμία του 20ού αιώνα. Και σε αντίθεση με τις ιδεολογίες του 19ου αιώνα –όπως ο εθνικισμός και ο διεθνισμός, ο καπιταλισμός και ο ιμπεριαλισμός, ο σοσιαλισμός και ο κομμουνισμός, που, αν και πολλοί τους επικαλούνται ακόμη ως δικαιολογητικές αιτίες, έχουν χάσει την επαφή με τις μείζονες πραγματικότητες του κόσμου μας– ο πόλεμος και η επανάσταση εξακολουθούν ν' αποτελούν τα δύο κεντρικά πολιτικά ζητήματα. Έχουν επιβιώσει όλων των ιδεολογικών δικαιολογήσεών τους. Σε μια συγκυρία που φέρνει σε αντιπαράθεση την απειλή της ολικής εξόντωσης μέσω του πολέμου και την ελπίδα χειραφέτησης όλης της ανθρωπότητας μέσω της επανάστασης –οδηγώντας τον ένα λαό μετά τον άλλο, σε γοργή αλληλοδιαδοχή, «να αναλάβει από τις δυνάμεις της γης αυτής το ξεχωριστό και ίσο μερίδιο που του παραχώρησαν οι νόμοι της φύσης και ο Θεός της φύσης»– καμιά υπόθεση δεν έχει απομείνει παρά η αρχαιότερη απ' όλες, εκείνη που από τις απαρχές της ιστορίας μας έχει καθορίσει την ίδια την ύπαρξη της πολιτικής, η υπόθεση της ελευθερίας εναντίον της τυραννίας.

Αυτό είναι από μόνο του αρκετά παράδοξο. Κάτω από την ενορχηστρωμένη επίθεση των σύγχρονων απομυθοποιητικών «επιστημών», της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας, τίποτα,

πραγματικά, δεν φαίνεται να έχει θαφτεί πιο βαθιά από την έννοια της ελευθερίας. Ακόμα και οι θιασώτες της επανάστασης, οι οποίοι θα υπέθετε κάποιος ότι στηρίζονται σταθερά και ακατάλυτα σε μια παράδοση που θα ήταν αδύνατο να εξιστορηθεί, και πολύ λιγότερο να αποκτήσει νόημα, δίχως την ιδέα της ελευθερίας, θα προτιμούσαν να υποβαθμίσουν την ελευθερία στην κατηγορία της μικροαστικής προκατάληψης παρά να παραδεχτούν ότι ο στόχος της επανάστασης είναι, και πάντα ήταν, η ελευθερία. Ωστόσο, όσο εκπληκτικό κι αν ήταν το ότι η ίδια η λέξη ελευθερία έγινε δυνατόν να εξαφανιστεί από το επαναστατικό λεξιλόγιο, δεν είναι λιγότερο εκπληκτικό να βλέπεις πώς τα τελευταία χρόνια η ιδέα της ελευθερίας έχει εισχωρήσει στο κέντρο της σοβαρότερης από όλες τις παρούσες πολιτικές συζητήσεις, στη συζήτηση για τον πόλεμο και για τη δικαιολογημένη χρήση βίας. Ιστορικά, οι πόλεμοι ανήκουν στα αρχαιότερα γεγονότα του καταγεγραμμένου παρελθόντος, ενώ οι επαναστάσεις, με την κυριολεκτική έννοια, δεν υπήρχαν πριν από τη νεωτερική εποχή. Συγκαταλέγονται στα πιο πρόσφατα από όλα τα μείζονα πολιτικά δεδομένα. Σε αντίθεση με την επανάσταση, ο στόχος του πολέμου σε σπάνιες μόνο περιπτώσεις συνδεόταν με την έννοια της ελευθερίας. Και ενώ είναι αλήθεια ότι οι πολεμικές εξεγέρσεις εναντίον ενός ξένου εισβολέα έχουν συχνά θεωρηθεί ιερές εξεγέρσεις, ποτέ δεν αναγνωρίστηκαν, στη θεωρία ή στην πράξη, ως οι μόνιμοι δίκαιοι πόλεμοι.

Οι δικαιολογήσεις των πολέμων, ακόμα και σε θεωρητικό επίπεδο, είναι αρκετά παλιές, αν και βέβαια όχι τόσο παλιές όσο οι οργανωμένες πολεμικές συγκρούσεις. Ανάμεσα στις προφανείς προϋποθέσεις τους, είναι η πεποίθηση ότι οι πολιτικές σχέσεις στην ομαλή πορεία τους δεν υπόκεινται στην επιρροή της βίας, και αυτή την πεποίθηση τη βρίσκουμε για πρώτη φορά στην ελληνική αρχαιότητα, στο βαθμό που η ελληνική πό-

λις, η πόλη-κράτος, προσδιόριζε τον εαυτό της ρητά ως έναν τρόπο ζωής που βασίζεται αποκλειστικά στην πειθώ και όχι στη βία. (Το ότι αυτά δεν ήταν κενά λόγια, που τα έλεγαν για να αυταπατώνται, αποδεικνύεται, μεταξύ άλλων, από το αθηναϊκό έθιμο να «πείθονται» εκείνοι που είχαν καταδικαστεί σε θάνατο να αυτοκτονήσουν πίνοντας κώνειο, έτσι ώστε να απαλλάσσεται ο αθηναίος πολίτης, υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, από τον εξευτελισμό της σωματικής βίας.) Ωστόσο, εφόσον για τους Έλληνες η πολιτική ζωή εξ ορισμού δεν επεκτεινόταν πέρα από τα τείχη της πόλεως, η χρήση της βίας δεν τους φαινόταν να έχει ανάγκη δικαιολόγησης στο πεδίο αυτού που σήμερα αποκαλούμε εξωτερικές υποθέσεις ή διεθνείς σχέσεις, παρόλο που οι εξωτερικές τους υποθέσεις, με μόνη εξαίρεση τους Περσικούς Πολέμους, στη διάρκεια των οποίων ενώθηκε όλη η Ελλάδα, αφορούσαν σχεδόν αποκλειστικά τις σχέσεις μεταξύ ελληνικών πόλεων. Έξω από τα τείχη της πόλεως, έξω δηλαδή από το πεδίο της πολιτικής με την ελληνική σημασία της λέξης, «οι ισχυροί έκαναν ό,τι μπορούσαν να κάνουν και οι αδύναμοι υπέμεναν ό,τι έπρεπε να υπομείνουν» (Θουκυδίδης).

Πρέπει λοιπόν να στραφούμε στη ρωμαϊκή αρχαιότητα για να βρούμε την πρώτη δικαιολόγηση του πολέμου, και την αντίληψη ότι υπάρχουν δίκαιοι και άδικοι πόλεμοι να αρθρώνεται για πρώτη φορά. Ωστόσο, οι ρωμαϊκές αντιδιαστολές και δικαιολογήσεις δεν αναφέρονταν στην ελευθερία και δεν τραβούσαν διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον επιθετικό και τον αμυντικό πόλεμο. «Ο πόλεμος ο οποίος είναι αναγκαίος είναι δίκαιος», έλεγε ο Λίβιος, «και καθαγιασμένα είναι τα όπλα όταν ελπίδα άλλη δεν υπάρχει παρά μόνο στα όπλα». («Iustum enim est bellum quibus necessarium, et pia arma ubi nulla nisi in armis spes est».) Η αναγκαιότητα, από τον καιρό του Λίβιου και στο διάβα των αιώνων, σήμαινε πολλά πράγματα τα οποία σήμερα θα τα θεωρούσαμε επαρκή για να χαρακτηριστεί ένας πόλεμος

άδικος παρά δίκαιος. Η κατάκτηση, η επέκταση, η προάσπιση επενδυμένων συμφερόντων, η διατήρηση της κυριαρχίας απέναντι στην ανάδυση νέων και απειλητικών δυνάμεων ή η υποστήριξη μιας δεδομένης ισορροπίας δυνάμεων – όλες αυτές οι γνωστές πραγματικότητες που χαρακτηρίζουν την πολιτική ισχύος δεν ήταν μόνο οι αληθινές αιτίες για το ξέσπασμα των περισσότερων πολέμων στην ιστορία, αλλά αναγνωρίζονταν επίσης ως «αναγκαιότητες», δηλαδή ως θεμιτά κίνητρα για να επιβληθεί μια απόφαση με τα όπλα. Η ιδέα ότι η επίθεση είναι έγκλημα και ότι οι πόλεμοι μπορούν να δικαιολογηθούν μόνο όταν αποक्रούουν ή προλαμβάνουν την επίθεση, απέκτησε την πρακτική αλλά και τη θεωρητική της σημασία μόνο όταν ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος απέδειξε την τρομακτικά καταστροφική δύναμη του πολέμου σε συνθήκες σύγχρονης τεχνολογίας.

Ίσως να οφείλεται σ' αυτή την αισθητή απουσία του επιχειρήματος της ελευθερίας από τις παραδοσιακές δικαιολογήσεις του πολέμου ως έσχατης καταφυγής της διεθνούς πολιτικής το γεγονός ότι έχουμε αυτή την αίσθηση παραφωνίας όποτε το ακούμε να εισάγεται στη συζήτηση περί πολέμου σήμερα. Το να προβάλλεις με ανεμελιά το σύνθημα «ελευθερία ή θάνατος» απέναντι στο ασύλληπτο και άνευ προηγουμένου δυναμικό καταστροφής του πυρηνικού πολέμου δεν είναι απλώς επιπόλαιο· είναι ξεκάθαρα γελοίο. Πράγματι, φαίνεται τόσο πρόδηλο ότι είναι πολύ διαφορετικό πράγμα να ρισκάρει κάποιος τη ζωή του για τη ζωή και την ελευθερία της χώρας του και για τη δική του υστεροφημία από το να ρισκάρει την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπινου γένους για τον ίδιο σκοπό, ώστε είναι δύσκολο να μην υποψιαστείς για κακοπιστία τους υπερασπιστές των σλόγκαν «καλύτερα νεκρός παρά κόκκινος» ή «προτιμότερος ο θάνατος από τη σκλαβιά». Πράγμα βέβαια που δεν σημαίνει ότι το ανάποδο, «καλύτερα κόκκινος παρά νεκρός», αποκτά περισσότερο νόημα· όταν μια παλιά αλήθεια παύει να είναι

εφαρμόσιμη, δεν αποκτά περισσότερο κύρος αν την αντιστρέψουμε. Εδώ που τα λέμε, στο βαθμό που η περί πολέμου συζήτηση σήμερα διεξάγεται μ' αυτούς τους όρους, είναι εύκολο να ανιχνεύσουμε μια επιφύλαξη και στις δύο πλευρές. Εκείνοι που λένε «καλύτερα νεκρός παρά κόκκινος» στην πραγματικότητα σκέφτονται: οι απώλειες μπορεί να μην είναι τόσο μεγάλες όσο προβλέπουν μερικοί, ο πολιτισμός μας θα επιβιώσει· ενώ εκείνοι που λένε «καλύτερα κόκκινος παρά νεκρός» στην πραγματικότητα σκέφτονται ότι η σκλαβιά δεν θα είναι τόσο τρομερή, ο άνθρωπος δεν θ' αλλάξει τη φύση του, η ελευθερία δεν θα εξαφανιστεί για πάντα από τη γη. Μ' άλλα λόγια, η κατοπιστία των συζητητών έγκειται στο ότι και οι δύο ξεγλιστρούν από τα μεγαλόστομα διλήμματα που οι ίδιοι έχουν προτείνει: δεν μιλούν σοβαρά.¹

Έχει σημασία να θυμόμαστε ότι η ιδέα της ελευθερίας πέρασε στη συζήτηση περί πολέμου όταν πλέον έγινε προφανές ότι είχαμε φτάσει σε στάδιο τεχνικής ανάπτυξης όπου τα μέσα καταστροφής ήταν τέτοια ώστε να αποκλείουν την ορθολογική χρήση τους. Μ' άλλα λόγια, η ελευθερία εμφανίστηκε σ' αυτή τη διαμάχη σαν από μηχανής θεός για να δικαιολογήσει όσα σε ορθολογικό πεδίο έχουν γίνει αδικαιολόγητα. Είναι άραγε ανέφικτο να διακρίνεις μέσα στην τρέχουσα, μάλλον απελπιστική, σύγκυση ζητημάτων και επιχειρημάτων κάποια ελπιδοφόρα ένδειξη ότι μπορεί να επίκειται μια βαθύτερη αλλαγή στις διεθνείς σχέσεις, δηλαδή η εξαφάνιση του πολέμου από την πολιτική σκηνή, ακόμα και χωρίς ριζική μεταμόρφωση των διεθνών σχέσεων και χωρίς εσωτερική αλλαγή στην καρδιά και στο νου των ανθρώπων; Μήπως η παρούσα αμηχανία μας σ' αυτό το θέμα υποδεικνύει το ότι είμαστε ανέτοιμοι για την εξαφάνιση του πολέμου, ανίκανοι να σκεφτούμε με όρους εξωτερικής πολιτικής χωρίς να έχουμε κατά νου αυτή τη «συνέχιση με άλλα μέσα» ως τελευταία διέξοδο;

Ανεξάρτητα από την απειλή της ολικής εξόντωσης, η οποία θεωρητικά θα μπορούσε να εξουδετερωθεί με νέες τεχνικές ανακαλύψεις όπως μια «καθαρή» βόμβα ή ένας αντιπυραυλικός πύραυλος, υπάρχουν μερικά σημάδια που δείχνουν προς αυτή την κατεύθυνση. Υπάρχει, *πρώτον*, το γεγονός ότι τα σπέρματα του καθολικού πολέμου αναπτύχθηκαν ήδη από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν η διάκριση μεταξύ στρατιωτών και πολιτών δεν γινόταν πλέον σεβαστή λόγω των νέων όπλων που τότε χρησιμοποιήθηκαν. Εδώ που τα λέμε, η διάκριση αυτή ήταν ένα σχετικά πρόσφατο επίτευγμα και η πρακτική της κατάργηση δεν σήμαινε τίποτα παραπάνω από την επιστροφή του πολέμου στις μέρες εκείνες που οι Ρωμαίοι σάρωναν την Καρχηδόνα από το πρόσωπο της γης. Στις σύγχρονες συνθήκες, ωστόσο, αυτή η εμφάνιση ή επανεμφάνιση του ολικού πολέμου έχει μεγάλη πολιτική σημασία στο βαθμό που αναιρεί τις βασικές προϋποθέσεις στις οποίες στηρίζεται η σχέση ανάμεσα στον στρατιωτικό και τον πολιτικό κλάδο της κυβέρνησης: είναι δουλειά του στρατού να προστατεύει και να υπερασπίζεται τον άμαχο πληθυσμό. Σε αντίθεση μ' αυτό, την ιστορία του πολέμου στον αιώνα μας θα μπορούσε να την αφηγηθεί κάποιος ως την ιστορία της αυξανόμενης αδυναμίας του στρατού να εκπληρώσει αυτό το καθήκον, φτάνοντας στη σημερινή εποχή όπου η στρατηγική της αποτροπής έχει ανοιχτά μεταβάλει το ρόλο του στρατού από ρόλο προστάτη σε ρόλο καθυστερημένου και ουσιαστικά μάταιου εκδικητή.

Στενά συνδεδεμένο μ' αυτή τη διαστρέβλωση στη σχέση κράτους και στρατού είναι, *δεύτερον*, το ελάχιστο παρατηρημένο αλλά πολύ αξιοσημείωτο γεγονός ότι, από το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, αποδεχόμαστε σχεδόν αυτόματα ότι καμιά κυβέρνηση και κανένα κράτος ή μορφή διακυβέρνησης δεν είναι αρκετά ισχυρά για να επιβιώσει μιας πολεμικής ήττας. Η εξέλιξη αυτή μπορεί να ανιχνευθεί ήδη τον 19ο αιώνα όταν τον

Γαλλοπρωσικό Πόλεμο ακολούθησε η μετάβαση από τη Δεύτερη Αυτοκρατορία στην Τρίτη Δημοκρατία στη Γαλλία· και η Ρωσική Επανάσταση του 1905, που ξέσπασε μετά την ήττα στον Ρωσοϊαπωνικό Πόλεμο, ασφαλώς ήταν ένα δυσοίωνα σημάδι για το τι περίμενε τις κυβερνήσεις σε περίπτωση στρατιωτικής ήττας. Όπως κι αν επέρχεται αυτή η ριζική κυβερνητική αλλαγή, είτε την επιβάλλει ο ίδιος ο λαός όπως έγινε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είτε την επιβάλλουν έξωθεν οι νικήτριες δυνάμεις απαιτώντας άνευ όρων παράδοση και σύσταση πολεμικών δικαστηρίων, ανήκει σήμερα στις πιο σίγουρες συνέπειες της ήττας στον πόλεμο – εκτός βέβαια από την ολική εξόντωση. Στο πλαίσιο που συζητάμε δεν έχει σημασία αν αυτή η κατάσταση πραγμάτων οφείλεται σε μια αποφασιστική εξασθένηση της ίδιας της κυβέρνησης, στην απώλεια κύρους των ηγετικών δυνάμεων, ή στο γεγονός ότι κανένα κράτος και καμιά κυβέρνηση, όσο καλά εδραιωμένη κι αν είναι και όσο κι αν την εμπιστεύονται οι πολίτες της, δεν θα μπορούσαν να αντέξουν την άνευ προηγουμένου φρίκη και βία που εξαπολύει ο σύγχρονος πόλεμος σ' ολόκληρο τον πληθυσμό. Η αλήθεια είναι ότι ακόμα και πριν από τη φρίκη του πυρηνικού πολέμου, οι πόλεμοι είχαν γίνει πολιτικά, αν και όχι ακόμα βιολογικά, ζήτημα ζωής και θανάτου. Και αυτό σημαίνει ότι κάτω από συνθήκες σύγχρονου πολέμου, δηλαδή από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά, όλες οι κυβερνήσεις ζουν με δανεικό χρόνο.

Το τρίτο γεγονός φαίνεται να υποδεικνύει μια ριζική αλλαγή στην ίδια τη φύση του πολέμου μέσα από την εισαγωγή της αποτροπής ως καθοδηγητικής αρχής στον αγώνα δρόμου των εξοπλισμών. Γιατί είναι αλήθεια ότι η στρατηγική της αποτροπής «στην πραγματικότητα στοχεύει να αποφύγει παρά να κερδίσει τον πόλεμο που ισχυρίζεται ότι προετοιμάζει. Τείνει να επιτύχει το σκοπό της με μια απειλή που ποτέ δεν πραγματοποιείται, παρά με την ίδια την πράξη».² Βέβαια, η ιδέα ότι η ει-

ρήνη είναι η κατάληξη του πολέμου και ότι επομένως ο πόλεμος είναι η προετοιμασία για την ειρήνη, είναι παλιά τουλάχιστον όσο και ο Αριστοτέλης, και ο ισχυρισμός ότι ο στόχος μιας κούρσας εξοπλισμών είναι να διασφαλίσει την ειρήνη είναι ακόμα παλαιότερος, τόσο παλιός όσο και η ανακάλυψη του προπαγανδιστικού ψεύδους. Το ζήτημα όμως σήμερα είναι ότι η αποφυγή του πολέμου δεν είναι μόνο ο αληθινός ή προβαλλόμενος στόχος μιας συνολικής πολιτικής αλλά έχει γίνει η καθοδηγητική αρχή των ίδιων των στρατιωτικών προετοιμασιών. Μ' άλλα λόγια, οι στρατιωτικοί δεν προετοιμάζονται πλέον για έναν πόλεμο που οι πολιτικοί ελπίζουν ότι ποτέ δεν θα ξεσπάσει· ο δικός τους στόχος έχει γίνει να αναπτύξουν όπλα που θα κάνουν τον πόλεμο ανέφικτο.

Επιπλέον, είναι απολύτως σύμφωνο με αυτές τις παράδοξες, όντως, προσπάθειες το γεγονός ότι μια πιθανή αντικατάσταση των «ψυχρών» πολέμων από «θερμούς» γίνεται σαφώς ορατή στον ορίζοντα της διεθνούς πολιτικής. Δεν θέλω να αρνηθώ ότι η παρούσα και, ως ελπίζουμε, πρόσκαιρη επανάληψη των πυρηνικών δοκιμών από μεγάλες δυνάμεις στοχεύει πρωταρχικά σε νέες τεχνικές εξελίξεις και ανακαλύψεις· μου φαίνεται όμως αναντίρρητο ότι αυτές οι δοκιμές, αντίθετα με εκείνες που προηγήθηκαν, είναι επίσης όργανα πολιτικής, και σαν τέτοια έχουν τη δυσοίωνη όψη ενός ελιγμού νέου είδους σε καιρό ειρήνης, καθώς συνεπάγονται στην εφαρμογή τους όχι το υποθετικό ζευγάρι εχθρών των συνηθισμένων στρατιωτικών ασκήσεων αλλά το ζευγάρι που δυνητικά τουλάχιστον είναι οι πραγματικοί εχθροί. Είναι σάμπως η κούρσα των πυρηνικών εξοπλισμών να έχει γίνει ένα είδος δοκιμαστικού πολέμου όπου οι αντίπαλοι δείχνουν ο ένας στον άλλο την καταστροφική δύναμη των όπλων που διαθέτουν. Και ενώ είναι πάντα δυνατόν αυτό το θανάσιμο παιχνίδι των «αν» και των «όταν» να μετατραπεί ξαφνικά σε πραγματικό πόλεμο, δεν είναι καθόλου

αδιανόητο μια μέρα η νίκη και η ήττα να μπορούν να τετραματίσουν έναν πόλεμο που ποτέ δεν ξέσπασε στην πραγματικότητα.

Ανήκει αυτό στο χώρο της φαντασίας; Δεν νομίζω. Δυνητικά, τουλάχιστον, είμαστε αντιμέτωποι με αυτό το είδος υποθετικού πολέμου από τότε που η ατομική βόμβα έκανε την πρώτη της εμφάνιση. Πολλοί τότε πίστεψαν, και ακόμα πιστεύουν, ότι θα ήταν αρκετό να επιδειχθεί το νέο όπλο σε μια επίλεκτη ομάδα ιαπώνων επιστημόνων για να εξαναγκαστεί η κυβέρνηση τους σε άνευ όρων παράδοση, διότι μια τέτοια επίδειξη σε γνώστες θα είχε δώσει αναντίρρητες αποδείξεις μιας απόλυτης υπεροχής την οποία καμιά αλλαγή τύχης ή άλλος παράγοντας δεν θα μπορούσε να εξουδετερώσει. Δεκαεπτά χρόνια μετά τη Χιροσίμα, η τεχνική μας πρόοδος στα μέσα καταστροφής πλησιάζει γοργά στο σημείο όπου όλοι οι μη τεχνικοί παράγοντες στην πολεμική σύγκρουση, όπως το ηθικό του στρατεύματος, η στρατηγική, η γενική ικανότητα, ακόμα και η καθαρή τύχη, να εξουδετερώνονται τελείως έτσι ώστε το τελικό αποτέλεσμα να μπορεί να υπολογιστεί με ακρίβεια από τα πριν. Από τη στιγμή που θα φτάσουμε σ' αυτό το σημείο, τα αποτελέσματα απλών τεστ και επιδείξεων μπορεί να γίνουν εξίσου πειστικές αποδείξεις για τους ειδήμονες όσον αφορά τη νίκη ή την ήττα όσο ήταν προηγουμένως το πεδίο της μάχης, η κατάκτηση εδαφών, η κατάρρευση των επικοινωνιών κ.λπ. για τους στρατιωτικούς ειδικούς και των δύο πλευρών.

Και υπάρχει, τέλος, το γεγονός, το σημαντικότερο στο πλαίσιο που συζητάμε, ότι η εσωτερική σχέση πολέμου και επανάστασης, η αμοιβαϊότητά τους και η αλληλεξάρτησή τους, έχουν αυξηθεί σταθερά, και ότι η έμφαση στη σχέση έχει μετατοπιστεί όλο και περισσότερο από τον πόλεμο στην επανάσταση. Βέβαια, η αλληλεξάρτηση πολέμων και επαναστάσεων δεν είναι κάτι καινούργιο· είναι τόσο παλιό όσο και οι ίδιες οι επαναστάσεις, οι οποίες είτε συνοδεύτηκαν από απελευθερωτικούς

πολέμους, όπως η Αμερικανική Επανάσταση, είτε οδήγησαν σε αμυντικούς και επιθετικούς πολέμους, όπως η Γαλλική Επανάσταση. Στον 20ό αιώνα, όμως, έχει εμφανιστεί, μαζί με αυτά, ένα τελείως διαφορετικού τύπου φαινόμενο, όπου φαίνεται σάμπως η λύσσα του πολέμου να είναι απλώς η εισαγωγή, ένα προπαρασκευαστικό στάδιο για τη βία που εξαπολύει η επανάσταση (έτσι ακριβώς είδε ο Πάστερνακ τον πόλεμο και την επανάσταση στη Ρωσία στον *Δρα Ζιβάγκο*), ή όπου, αντίθετα, ένας παγκόσμιος πόλεμος εμφανίζεται με τη μορφή των συνεπειών μιας επανάστασης, σαν ένα είδος εμφύλιου πολέμου που λυσομανάει σ' όλο τον κόσμο – μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης αντιλήφθηκε με αυτό τον τρόπο ακόμα και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και δικαιολογημένα. Είκοσι χρόνια αργότερα, έχει γίνει σχεδόν αυτονόητο ότι το τέλος του πολέμου είναι η επανάσταση και ότι το μόνο αίτημα που μπορεί να τον δικαιολογήσει είναι το επαναστατικό αίτημα της ελευθερίας. Επομένως, όποιο κι αν είναι το αποτέλεσμα των σημερινών μας εμπλοκών, αν δεν καταστραφούμε τελείως, φαίνεται πολύ πιθανό ότι η επανάσταση, σε αντιδιαστολή με τον πόλεμο, θα παραμείνει μαζί μας στο προβλεπτό μέλλον. Ακόμα κι αν καταφέρουμε να αλλάξουμε τη φυσιογνωμία αυτού του αιώνα σε βαθμό που να μην είναι πλέον ένας αιώνας πολέμων, σχεδόν σίγουρα θα παραμείνει ένας αιώνας επαναστάσεων. Στη διαμάχη που διχάζει σήμερα τον κόσμο και στην οποία τόσα πολλά διακυβεύονται, θα κερδίσουν πιθανώς εκείνοι που καταλαβαίνουν την επανάσταση, ενώ εκείνοι που ακόμα εμπιστεύονται την πολιτική ισχύος με την παραδοσιακή έννοια του όρου και, επομένως, τον πόλεμο ως έσχατη διεξοδο της εξωτερικής πολιτικής, μπορεί πράγματι να ανακαλύψουν στο όχι και πολύ μακρινό μέλλον ότι έχουν γίνει δεξιότητες ενός μάλλον άχρηστου και απηρχαιωμένου επαγγέλματος. Και μια τέτοια κατανόηση της επανάστασης δεν μπορεί ούτε να αντισταθμιστεί ούτε

τε να αντικατασταθεί από την επιτηδειότητα στην αντεπανástαση· γιατί η αντεπανástαση –η λέξη ακούστηκε για πρώτη φορά από τον Κοντορσέ κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης– παρέμεινε πάντα συνδεδεμένη με την επανάσταση όπως η αντίδραση συνδέεται με τη δράση. Η περίφημη ρήση του Ντε Μαιστο: «La contre-révolution ne sera point une révolution contraire, mais le contraire de la révolution» («Η αντεπανástαση ποτέ δεν θα είναι μια αντίστροφη επανάσταση, αλλά το αντίθετο της επανάστασης») έχει παραμείνει αυτό που ήταν όταν διατυπώθηκε το 1796, ένα κενό ευφυολόγημα.³

Ωστόσο, όσο αναγκαίο κι αν είναι να ξεχωρίζουμε, σε θεωρία και πράξη, τον πόλεμο από την επανάσταση παρά τη στενή τους αλληλοσύνδεση, πρέπει ταυτόχρονα να αντιλαμβανόμαστε πως το απλό γεγονός ότι πόλεμοι και επαναστάσεις δεν νοούνται καν έξω από το πεδίο της βίας είναι αρκετό για να τα διαχωρίσει από όλα τα άλλα πολιτικά φαινόμενα. Θα ήταν δύσκολο να αρνηθεί κανείς ότι ένας από τους λόγους που οι πόλεμοι μετατρέπονται τόσο εύκολα σε επαναστάσεις και που οι επαναστάσεις δείχνουν αυτή τη ζοφερή τάση να πυροδοτούν πολέμους είναι το ότι η βία αποτελεί ένα είδος κοινού παρονομαστή αμφοτέρων. Το μέγεθος της βίας που εξαπολύθηκε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μπορεί πράγματι να ήταν αρκετό για να προκαλέσει επαναστάσεις την επαύριον, ακόμα και χωρίς να υπάρχει καμιά επαναστατική παράδοση και ακόμα και όταν καμιά επανάσταση δεν είχε λάβει χώρα προηγουμένως.

Βέβαια, η βία ποτέ δεν προσδιορίζει πλήρως τους πολέμους, και πολύ λιγότερο τις επαναστάσεις. Όπου η βία κυριαρχεί απόλυτα, όπως, για παράδειγμα, στα στρατόπεδα συγκέντρωσης των ολοκληρωτικών καθεστώτων, δεν σιωπούν μόνο οι νόμοι –les lois se taisent, όπως το διατύπωσε η Γαλλική Επανάσταση– αλλά βουβαίνονται όλα και όλοι. Εξαιτίας ακριβώς αυτής της σιωπής η βία είναι περιθωριακό φαινόμενο στην πολιτι-

κή σφαίρα· γιατί ο άνθρωπος, στο μέτρο που είναι πολιτικό ον, είναι προικισμένος με την ικανότητα του λόγου. Οι δύο περίφημοι ορισμοί του Αριστοτέλη για τον άνθρωπο, ότι είναι πολιτικό ον και ον προικισμένο με την ομιλία, συμπληρώνουν ο ένας τον άλλο και αναφέρονται αμφότεροι στην ίδια εμπειρία της ζωής στην ελληνική πόλιν. Το ζήτημα εδώ δεν είναι μόνο ότι η ομιλία είναι ανήμπορη όταν αντιμετωπίζει τη βία, αλλά και ότι η βία είναι ανίκανη να μιλήσει. Εξαιτίας αυτής της αλαλίας, η πολιτική θεωρία δεν έχει πολλά να πει για το φαινόμενο της βίας και πρέπει να αφήσει αυτή τη συζήτηση στους ειδικούς. Γιατί η πολιτική σκέψη μπορεί να ακολουθήσει μόνο τις αρθρώσεις των ίδιων των πολιτικών φαινομένων, παραμένει δεμένη σταθερά σε ό,τι εμφανίζεται στην επικράτεια των ανθρωπινων υποθέσεων· και όσα εμφανίζονται σε αυτή την επικράτεια, σε αντιδιαστολή με τις φυσικές υποθέσεις, χρειάζονται το λόγο και την άρθρωση, κάτι δηλαδή που υπερβαίνει την απλή φυσική ορατότητα και ακουσιτικότητα, για να μπορέσουν απλώς και μόνο να γίνουν έκδηλα. Επομένως, μια θεωρία του πολέμου ή μια θεωρία της επανάστασης μπορεί ν' αντιμετωπίσει τη δικαιολόγηση της βίας μόνο και μόνο επειδή αυτή η δικαιολόγηση συνιστά την πολιτική της οροθέτηση· αν, αντίθετα, φτάσει σε μια εξύμνηση ή δικαιολόγηση της βίας καθεαυτής, δεν είναι πλέον πολιτική αλλά αντιπολιτική.

Στο βαθμό που η βία παίζει πρωτεύοντα ρόλο στους πολέμους και τις επαναστάσεις, οι πόλεμοι και οι επαναστάσεις λαμβάνουν χώρα έξω από την πολιτική σφαίρα, με την αυστηρή έννοια, παρά τον τεράστιο ρόλο τους στην καταγεγραμμένη ιστορία. Το γεγονός αυτό οδήγησε τον 17ο αιώνα, ο οποίος είχε το μερίδιό του σε εμπειρίες πολέμων και επαναστάσεων, στην ιδέα μιας προπολιτικής κατάστασης, της αποκαλούμενης «φυσικής κατάστασης», η οποία βέβαια ποτέ δεν εννοήθηκε ως ιστορικό γεγονός. Η ισχύς της ιδέας αυτής ακόμα και σήμερα

έγκνεται στην αναγνώριση ότι η πολιτική σφαίρα δεν δημιουργείται αυτόματα μόλις αρχίζουν να συμβιώνουν οι άνθρωποι και ότι υπάρχουν γεγονότα που, παρά το ότι μπορεί να συμβαίνουν μέσα σε αυστηρά ιστορικό πλαίσιο, δεν είναι πολιτικά γεγονότα και ίσως δεν συνδέονται καν με την πολιτική. Η έννοια της φυσικής κατάστασης αναφέρεται τουλάχιστον σε μια πραγματικότητα που δεν μπορεί να περιληφθεί στην ιδέα του 19ου αιώνα περί εξέλιξης, όπως κι αν την αντιλαμβανόμαστε – είτε με τη μορφή της αιτίας και του αποτελέσματος, είτε με τη μορφή του δυναμικού και του πραγματοποιημένου, είτε ως διαλεκτική κίνηση, ή ακόμα και ως απλή συνοχή και συνέχεια των γεγονότων. Διότι η υπόθεση μιας φυσικής κατάστασης συνεπάγεται την ύπαρξη μιας απαρχής που ξεχωρίζει από οτιδήποτε ακολουθεί σαν να υπάρχει ένα αγεφύρωτο χάσμα.

Η σημασία του προβλήματος της απαρχής για το φαινόμενο της επανάστασης είναι προφανής. Το ότι μια τέτοια απαρχή πρέπει να σχετίζεται με τη βία φαίνεται να το αποδεικνύουν οι θρύλοι για την απαρχή της ιστορίας μας όπως την αφηγούνται τόσο η βιβλική όσο και η κλασική αρχαιότητα: ο Κάιν έσφαξε τον Άβελ και ο Ρωμύλος σκότωσε τον Ρώμο· η βία ήταν η αρχή και, ταυτόχρονα, καμιά αρχή δεν θα μπορούσε να γίνει χωρίς τη χρήση της βίας, χωρίς παραβίαση. Οι πρώτες καταγεγραμμένες πράξεις της βιβλικής και της κοσμικής μας παράδοσης, είτε είναι γνωστές ως μύθοι είτε θεωρούνται ιστορικά γεγονότα, έχουν ταξιδέψει διαμέσου των αιώνων με τη δύναμη που αποκτά η ανθρώπινη σκέψη στις σπάνιες στιγμές που παράγει πειστικές αλληγορίες ή οικουμενικής ισχύος μύθους. Ο μύθος μιλάει καθαρά: η οποιαδήποτε αδελφοσύνη για την οποία μπορεί να είναι ικανοί οι άνθρωποι έχει αναπτυχθεί μέσα από την αδελφοκτονία, η όποια πολιτική οργάνωση κατάφεραν να αποκτήσουν έχει τις καταβολές της στο έγκλημα. Η πεποίθηση ότι «εν αρχή ην ένα έγκλημα» –της οποίας η έκφραση «φυσική κα-

τάσταση» είναι απλώς μια θεωρητικά εξαγνισμένη παράφραση- αποκτά διαμέσου των αιώνων εξίσου μεγάλη ευλογοφάνεια για την κατάσταση των ανθρώπινων υποθέσεων όση απέκτησε για την υπόθεση της σωτηρίας η πρώτη πρόταση του *Κατά Ιωάννην Ευαγγελίου*, «*Εν αρχή ην ο Λόγος*».

